

RIMSKI SEPULKRALNI SPOMENICI U SREDNJEM POVARDARJU

VIKTOR LILČIĆ

*Institut za istoriju umetnosti i arheologiju, Filozofski fakultet, Bul. K. Misirkov
b. b., YU-91000 Skopje*

U toku terenskih istraživanja u okviru naučno-istraživačkog projekta »Stari gradovi i tvrđave u Srednjem Povardarju«, u periodu između 1985–1987 godine, evidentirali smo na više mesta veliki broj kamenih, arhitektonskih elemenata i delova, koji vremenski i tipološki pripadaju posebnoj grupi spomenika. Isti predstavljaju delove različitih po veličini kulturnih gradjevina sa pravougaonom osnovom. U skoro svim slučajevima prati se oblik i forma rimskoga hrama na podijumu. I pored toga što do sada nisu otkriveni kompletni delovi jedne ovakve gradjevine, zbog toga što na dotičnim lokalitetima još uvijek nisu vršena arheološka iskopavanja, već danas na osnovu površinskih nalaza njihove arhitekture možemo uraditi pokušaj njihove rekonstrukcije, odnosno izgleda. U tome nam posebno pomaže fakt da ovi spomenici u ikonološkom, odnosno tipološkom smislu predstavljaju karakteristične gradjevine koje se ponavljaju u našem regionu. Osim toga spomenike sa sličnom formom i funkcijom zapažamo oko mnogih rimskih gradova Male Azije, odakle vidimo i putokaz za pravac širenja ove pojave. Pomenuti gradjevinski elementi nalaze se skoro isključivo u okvirima ranorimskih nekropola i svedoče o razmerama kulta mrtvih.

Zagrobne gradjevine u Srednjem Povardarju, u odnosu na veličinu možemo smestiti glavno u dve kategorije: male gradjevine čija širina ne prelazi 3 metra, i veći objekti – mauzoleji. Kod malih objekata-edikula razlike postoje pre svega u koncepciji krova, pa smo zato sledeću podelu izveli prema razlikama ovih delova gradjevina.

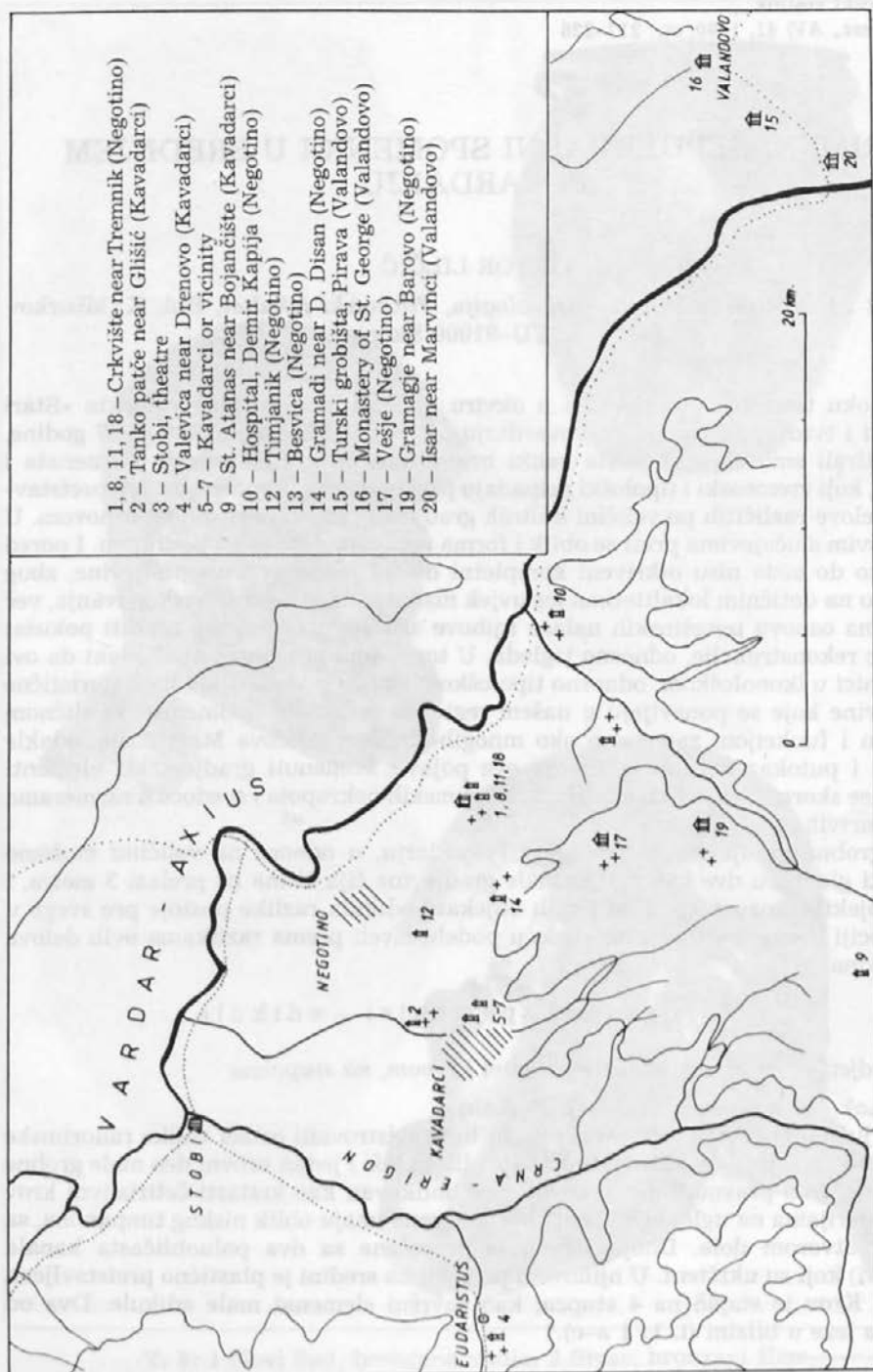
I Mali grobni spomenici – edikule

Gradjevine sa krstastim, četirislivnim krovom, na stupcima

1. Lok. »Crkvište«, s. Tremnik, Negotino

Na južnoj periferiji sela još ranije su bili registrovani ostaci velike ranorimske nekropole, i mauzoleja.¹ Medjutim na lokalitetu leži i jedan krovni deo male grobne memorije. Ima pravougaonu osnovu, gore oblikovan kao krstasti četirislivni krov sa akroterijama na uglovima. Četiri bočne strane imaju oblik niskog timpanona, sa lučnim otvorom dole. Donja strana je presečena sa dva poluoblíčasta kanala (svodovi) koji su ukršteni. U njihovom preseku na sredini je plastično predstavljena rozeta. Krov je stajao na 4 stupca, kao završni element male edikule. Dva od stubaca leže u blizini (t. 1: 1 a–c).*

* Table 1–10 se nalaze u džepu na koricama.

Sl. 1: Karta Srednjeg Povardarja sa lokalitetima sepulkralnih spomenika.
 Fig. 1: Map of the Central Vardar region with the locations of sepulchral structures.

Edikule u obliku hrama sa antama i poluobličastim svodom

2. Lok. »Tanko patče«, s. Glišić, Kavadarci

Na ovom mestu udaljenom oko 1 kilometar zapadno od sela, nalaze se ostaci malog rimskog poljskog imanja sa nekropolom. Odavde je u Narodni Muzej, Kavadarci, prenesen krov male grobne edikule. Oformljen gore dvoslivno, dole lučno. Čeona strana ima izgled malog timpanona sa akroterijama. Duž kosih zabatnih strana je uprošćena profilacija venca (t. 2: 1 a–b).

3. Scenska zgrada pozorišta u Stobima, T. Veles

U centralnoj prostoriji, za vreme predratnih iskopavanja, su otkriveni ostaci dve edikule posvećene Nemezi.² Zasad ostaju jedini primeri u Povardarju sa vangrobnim karakterom.

Edikule sa ravnom tavanicom (plafonom)

4. Lok. »Valevica«, s. Drenovo, Kavadarci

Ispod tesne kose Valevice, oko 800 m. j/z od ruševina antičkog grada Eudarista, prostire se njegova Zapadna nekropola. Proučavajući ostatke ovog grada, profesor dr. Ivan Mikulčić je još pre desetak godina registrovao ruševine jedne grobne edikule.¹ Bila je podignuta na dominantnoj poziciji, sa širokom panoramom ka Tikveškom polju na istok i put niz dolinu Raečke reke na zapad. Spomenik je bio vidljiv izdaleka, a cilj ovakve dominante bio je između ostalog i da pokojnikova duša »posmatra« radjanje, put i zalaz sunca, što simbolički pretstavlja svojevrstu retrospektivu životnog puta koji se stalno ponavlja. Ostaci edikule predstavljaju: krovni deo, od belog mermera, dvoslivan. Na čeonoj strani je nizak timpanon sa kružnim diskom u sredini. Kose zabatne strane imaju profilaciju olučne sime. Gore tri akroterije, odlomljene. Ispod timpanona, po širini čeone strane je kompletna dekoracija arhitrava i venca. Istu dekoraciju vidimo i na bočnim stranama. Plafon je potpuno ravan (t. 3: 1 a–b). Deo krilne ploče – anta. Krov su nosile dve ovakve ploče. Na njihovoj čeonoj strani plastično su pretstavljeni polustubovi sa korintskim polukapitelima i bazama. Sačuvan mali deo jedne takve ploče (t. 3: 2 a–b). Na lokalitetu leže još oko 15 pravougaonih kamenih ploča i blokova. Četiri su sačinjavali donju baznu ploču – krepidomu (t. 3: 3 a–b), sa kvalitetnom profilacijom.

5. Nepoznati lokalitet iz okoline Kavadarci

Krovni deo jedne grobne edikule. Netačno identifikovan u literaturi kao pokrov sarkofaga.⁴ Dvoslivan je, sa arhitravom, vencem, timpanonom, akroterijama i ravnim plafonom (t. 2: 6 a–b).

Edikule sa kasetiranim plafonom

6. Nepoznati lokalitet, okolina Kavadarci

Krovni deo grobne edikule, sada u Arheološkom muzeju Makedonije (lapidarij u Kuršumli anu) u Skoplju.⁵ Imao je dvoslivni deo odozgo (odbijen), dekorisan sa uprošćenom profilacijom arhitrava i venca. U plafon su urezane četiri plitke kasete. U tri su rombovi sa cvetovima različnih formi. U četvrtoj kaseti je portret muškarca sa naglašenim ramenima. Golobrad i kratko potiššan. U tesnoj zoni ispred kasete, ka čeonoj strani bile su izdubljene dve okrugle rupe, svakako za montiranje vrata na spomeniku (t. 2: 2 a–b).

7. Nepoznati lokalitet, okolina Kavadarci

Krovni deo sa poreklom i današnjom lokacijom kao i prethodni.⁶ Oblik i dekoracija slični. U plafon plitko izdubljene tri pravougaone kasete. U srednjoj

plastično pretstavljen orao sa spuštenim krilima na pravougaonom postamentu. U straničnim kasetama po dva stilizirana cveta (t. 2: 3 a–b).

8. Lok. »Crkvište«, s. Tremnik

Krovni deo edikule, danas u K. Anu, Skoplje.⁷ Oblik sličan sa prethodnima. U timpanonu u sredini kružni venac, ka njemu sa strane levo i desno po jedna zmija. U plafon su bile urezane nešto dublje četiri pravougaone kasete, podeljene po dijagonali sa tesnom trakom koja u celom plafonskom polju formira posebnu figuru romba, a deli kasete na ukupno 8 malih trouglova. U dva susedna trougla u plitkom reljefu su bile oblikovane dve ljudske figure: muška i ženska, verovatno supružnici. Vide se gornji delovi tela, do pojasa, u karakterističnom stavu, sa podignutim desnim rukama u visini grudi pridržavaju plašt. U ostalim poljima ima ukupno 20 cvetova različitih po veličini i formi (t. 2: 4 a–c).

9. Lok. »Sv. Atanasij«, s. Bojančište, Kavadarci

Pretstavlja blago uzvišenje, 500 m. severno od sela. Kamena ploča na kojoj meštani kolju žrtvu pri kulturnom obredu na dan Sv. Atanasija, ustvari pretstavlja još jedan krovni elemenat male rimske grobne edikule. Bio je dvoslivan, ali je sekundarno izravnjen i pretvoren u ploču. Dekorisan uprošćenom profilacijom arhitrava i venca, polje timpanona odlomljeno. U plafon urezana jedna pravougaona kasete. U njoj još jedno romboidno polje, iznutra lučno izdubljeno (simbolika neba). U uglovima kasete po jedan cvet (t. 2: 5 a–b).

Spomenik sa piramidalnim krovom

10. Lok. »Bolnica«, Demir Kapija, Negotino

1917 godine, na mestu gde se danas nalazi bolnica, južno od sastava r. Bošave u Vardar, pored nekoliko stela, u okviru ranorimske nekropole, istraživač Hald je evidentirao krovni elemenat jedno grobnog spomenika sa piramidalnim oblikom i dimenzijama: $0,47 \times 0,42 \times \text{vis. } 0,24 \text{ m.}$ ⁸

Elementi donje konstrukcije edikula

To su obično delovi podija građevina, ili krilne ploče – ante, zasada su jedinačni nalazi ali organski pripadaju temi.

Krilne ploče – ante

11. Lok. »Crkvište«, s. Tremnik

U današnjem seoskom groblju, sekundarno upotrebljena kao grobljanska ploča sa epitafom, stoji uspravljena jedna krilna ploča koja potiče sa rimske zagrobne edikule.⁹ Široke strane su ravne, sa isključkom donje trećine, koja ima 5 profilisanih zona sa svim karakteristikama minijaturnog rimskog stilobata. Na čeonj strani vidimo isklesani polustub sa jonskim polukapitelom i bazom. Stablo ima naglašeni entazis. Kapitel je nesrazmerno visok i stilski deformisan, a volute plastično izlaze van bočnih strana ploče (t. 1: 2 a–c).

12. Lok. »Česma«, s. Timjanik, Negotino

Pored seoske česme je ležala krilna ploča-anta jedne male edikule, danas u Narodnom muzeju, Negotino. Slična prethodnoj, dimenziono manja, kapitel nedostaje (t. 1: 3 a–b).

13. Nepoznati lokalitet iz Srednjeg Povardarja

Donji deo slične krilne ploče kao prethodno opisani, leži u lapidariju Arheol. muzeja u Skoplju (t. 1: 4 a–b).¹⁰

14. Lok. »Gramadi«, s. Donji Disan, Negotino

Na padinama brda, 1 km. južno od sela, nalaze se ostaci jednog velikog rimskog vikusa sa nekropolom na zapadnoj strani. Pre nekoliko godina, za izgradnju električnog dalekovoda bio je prosečen put kroz nekropolu, pri čemu je razoreno ili uništeno više grobnih celina. Još uvek se vide ljudski skeleti i grobne konstrukcije u profilu puta. Osim toga, na donjem rubu nekropole, u maloj cisterni-kaptaži za vodu sekundarno je ugrađeno nekoliko ranorimskih nadgrobnih stela iz iste nekropole. Između ostalog je buldožer presecao i ostatke jedne zagrobne edikule. Ovde predstavljamo njene arhitektonske delove. Krov nedostaje. Dve krilne ploče-ante od belog, crvenožilnog mermera (t. 1: 5 a-b) slične sa prethodnima. Medjutim sa višom formom, izradjene izvanredno kvalitetno. Stabla polustubova imaju blago naglašeni entazis. Kapitel leve ploče je odlomljen, desni minimalno sačuvan. Odozgo imaju male pravougaone rupe za metalne spojke sa zadnjom pločom (t. 1: 5 c). Pored ovih leže još četiri (t. 1: 5 d-g) obradjena pravougaona bloka, delovi podija gradjevine.

Delovi podija edikula

Donji deo naših edikula bio je oblikovan kao veći ili manji kameni sanduk, sastavljen od nekoliko pravougaonih ploča. U čeonu ploču, obično u profilisanom polju bio je urezan informativni natpis u vezi sa pokojnikom kome se podiže gradjevina. Ovaj sanduk je služio za deponiranje urni sa kremiranim ostacima. Sve dosad poznate čeonne ploče sa natpisima (koji su u našem regionu isključivo na starogrčkom jeziku) imaju redovno na gornjoj strani uz uglove, po dve male rupe sa kanalićima, za metalne spojke sa bočnim pločama edikule. Osim toga na istoj ploči pozadi, uz rub levo i desno po visini su izrezana polja za spajanje bočnih ploča. Ovakve karakteristične ploče iz našeg područja, potiču iz edikula: Zoila iz s. Glišić; Lukija, kod s. Čaška; Kalikrate kod s. Barova; sa grobnog spomenika, τὸ ἠρώου, kako se spominje i u samom natpisu, posvećenom roditeljima Dioskurida, Aleksandra i Zoila, sa lokaliteta »Kofkarec« kod s. D. Disan.¹¹

Postamenti u obliku monolitnog kamenog sanduka

U ranorimskim nekropolama Srednjeg Povardarja sreću se mnogo malih kamenih sanduka, u literaturi nazvanih sarkofazi ili osuari. Posmatrajući ih primetili smo sledeće:

1. Previsoki su u odnosu na prostor za kremirane ostatke. Odnosno niti jedan nije iznutra potpuno izdubljen. Dubina ovog malog spremišta-depoa za pepeo kreće se oko 0,18-0,27 m.

2. Na prednjoj strani, kao i kod gore pomenutih čeonih ploča edikula, redovno ima uokvireno natpisno polje, takodje sa sličnom formom i profiliranim okvirom. Neki od sanduka imaju male nožice, odnosno donji rub sanduka između ovih je koso otsečen, kao naprimer i rub krepidome sa edikule na Valevici, Drenovo. Ovakva tesna kosa zona je svakako služila za podvlačenje pomoćne poluge i manipulaciju sa ovim gradjevinskim elementom.

3. Širina opisanih krilnih ploča-anta (br. 13 - 0,46; br. 11 - 0,47 i br. 12 - 0,48 m.) konvenira širini kamenih sanduka, koja se kreće između 0,41-0,60 m.

Sve ovo, omogućuje da se pretpostavi da su možda, ovi kameni sanduci ustvari predstavljali podije najmanjih edikula. Inače karakterističniji primeri ovakvih sanduka su poznati iz nekropola kod: s. Besvica, s. Manastirec, s. Tremnik, Kavadarci itd.¹²

II Veliki zagrobni hramovi – mauzoleji

Pretpostavljamo da je veličina gradjevine svakako zavisila od finansijskih mogućnosti pokojnika, odnosno porodice. Tako u Povardarju srećemo ostatke dimenziono većih grobnih gradjevina, također u obliku rimskog hrama. Znamo ih sa rekognosciranja ili slučajnih nalaza. Još nijedan nije istražen potpuno. Takav je jedan hram divlje raskopan na lokalitetu »Babi« kod sela Golozinci, T. Veles. Lociran je na severnom kraju rimske naseobine. Na terenu se vidi veliki apsidalni deo (širok 5 m) okrenut ka jugu, sa ugrađenim hipogeumom od mermernih monolita. Pored delova arhitektonske mermerne plastike, pažnju privlače i tri mermerne ženske statue, danas u Narodnom muzeju u T. Velesu.

Kod sela Čaška, 5 km. severno od prethodnog lokaliteta, na mestu gde je izgrađena današnja keramička industrija, u 1953 godini je otkopan mali hram sa četvrtastom osnovom. U niši na jednom zidu stajala je muška statua obučena u palium. I u ovom slučaju radi se o mauzoleju.¹³

U toku naših istraživanja posebno smo se zadržali na one primere sa karakterističnom arhitektonskom kamenom plastikom, sa specifičnim dekorativnim motivima koji pružaju podatke za ovu temu.

15. Lok. »Tursko groblje«, s. Pirava, Valandovo

1 kilometar j/z od sela, i 50 metara južno od magistrale Udovo-Valandovo, leže dva monolitna frontona.¹⁴ Gore dvoslivni. Čeone strane predstavljaju zabate sa rubovima dekorisanim uobičajenom profilacijom venca. Ispod timpanona isto. Bočne strane imaju dodatak olučne sime. U timpanonima vidimo kružne diskove. Dok je jedan fronton duboko ukopan, na drugom smo dokumentovali samo mali deo dveju kaseti, zbog slabe sačuvanosti. U kasetama su bili isklesani rombovi, a u uglovima cvetovi (t. 4: 1, 2 a-b).

16. Lok. »Manastir Sv. Giorgi«, Valandovo

Manastir Sv. Giorgi se nalazi u podnožju brda »Isar-Kula«, na kome se nalaze ostaci jedne veće antičke naseobine, sa tradicijama od arhajskog perioda do srednjeg veka. U manastirskom dvorištu se nalaze tri kamena arhitektonska elementa.¹⁵ Dva su obični pravougaoni tesanici. Treći, danas vertikalno uspravljen i uzidan kao dovratnik u portu dvorišta, predstavlja deo – segmenat krova jednog manjeg mauzoleja. On je dvoslivan odozgo. Potpuno mu je sačuvana profilacija streine strane. Sadrži uobičajne detalje venca. Na donjoj strani, ravni trakasti pojas, širok 1 rimsku stopu, predstavlja prostor preko koga se elemenat opirao na zidne partije. Ostali deo donje strane sadrži delove sa karakterističnim tavanskim kasetama. U njima su bili plitko izdubljeni rombovi, u uglovima cvetovi – rozete kao i jedna borova šišarka. Naš blok ne sadrži središnje površine rombova. Medjutim sa velikom verovatnošću možemo pretpostaviti da su i ovde bili cvetovi, možda i ljudski portreti. Ostali deo krova mauzoleja verovatno su dopunjavali još dva frontona (t. 5: 1 a-b). Veliki pravougaoni kvadar, koji leži pored bliskog izvora Sv. Petar, sa svojim formalnim karakteristikama predstavlja deo krepidome nekog hrama, možda gore pomenutog.

17. Selo Vešje, Negotino

Na više mesta u okolini sela leže arhitektonski elementi od jedne ili više javnih gradjevina iz rimskog doba.¹⁶

– Seoska česma. Oko 10 obradjenih, neki sa profilacijom, kamenih elemenata, predstavljaju delove podija neke kultne gradjevine.

– »Sv. Nedelja«. U temeljima ove male kasnosrednjevekovne crkvice, 300 m. južno od sela, vidimo ugrađene dva velika frontona još jednog mauzoleja. Ustvari

na velikom prostoru okolo, nazvanom Rakitsko selište evidentirani su tragovi nekropole iz ranorimskog perioda. Više stela nalaze se sakupljene oko srednjevekovne Rakitske crkve u blizini. Frontoni su izradjeni od belog, crvenožilnog mermera. Dvoslivni, sa veoma niskim timpanonima, obuhvaćenim sa dekoracijom venca (dentikul nije nazubljen). Kose zabatne strane imaju dodatak olučne sime i plinte. Istu dekoraciju nose i bočne strane. Akroterije su odlomljene. U plafon su bile udubljene po dve kasete na svakom frontonu, a u njima po jedan cvet, različitog oblika (t. 6: 1 a-b, 2; 4: 3 presek kroz fronton).

– »Selište« je blaga padina prema Veškom dolu, udaljena oko 700 m. j/z od Sv. Nedelje. Ovde leže dvadesetak kamenih elemenata od podija nekog hrama, možda isto kome su pripadali opisani frontoni. Medju njima se izdvaja deo arhitrava, visok 1 rim. stopu, od belog-crvenožilnog mermera. Profilisana mu je samo čeonna strana. Dimenziono odgovara frontonima (t. 6: 3; 4: 4).

18. Lok. »Crkvište«, s. Tremnik

U okviru velike ranorimske nekropole na južnom kraju sela, evidentirali smo dvadesetak kamenih arhitektonskih elemenata jednog hrama. Medju njima se izdvajaju sa svojom karakterističnom profilacijom: deo dovratnika (fragmentovan), deo arhitrava sa poljem za friz, dva bloka – delovi venca i deo krepidome. Svi izradjeni od kvalitetnog crvenožilnog mermera. Osim toga, sa ovog mesta su od ranije u skopski lapidarij prenesene dve mermerne statue običnih ljudi. Ovo navodi na zaključak da je hram u okviru ranorimske nekropole svakako bio mauzolej, odnosno da navedene statue predstavljaju heroizirane umrle kojima je možda bio podignut ovaj spomenik (t. 7: 1-4).¹⁷

19. Lok. »Gramagje-Dabje«, s. Barovo, Negotino

Na platou brda iznad južne periferije sela nalaze se ostaci vikus-a. 600 metara južno, usred širokog predela visoravni, na malom uzvišenju obraslom gustom hrastovom šumom, leže ruševine jednog hrama. Oko njega su zabeleženi tragovi nekropole, a nekoliko nadgrobnihi steli, danas kod seoske crkve, potiču sa ovog mesta. U kamenim deponijama smo registrovali dvadesetak obradjenih blokova. Isti predstavljaju arhitektonske delove fasada, čeonih i straničnih, odnosno delove pokrívno-tavanske konstrukcije hrama i to: zabati (timpanoni); epistil; venac; stilobat; unutrašnji kalkan i plafonske ploče sa kasetama koje su stajale verovatno iznad pronaosa (t. 8-9). Osim toga dokumentirani su i nekoliko fragmenata mermernih statua – delovi draperije plašta. Pažnju privlače pretstave-likovi u plafonskim kasetama. U njih su bila urezana poprsja ženske i muške individue, znači, obični ljudi, a ne božanstva. Pored ovih vidimo delfina i žrtvenik (t. 10).¹⁸

Završna razmatranja

Najveći deo opisanih primera potiče sa nekropola iz ranorimskog perioda u kojima se vršilo ukopavanje od 1. do 3. v. n. e. Na žalost nijedna od ovih nekropola nije bila sistematski istraživana niti iskopavana. Za hronološke okvire govori epigrafski materijal kao i ahitektonske karakteristike grobnih spomenika. Osim usamljenog primera iz Stoba, sa votivnim karakterom (posveta Nemezi), svi ostali sadrže karakteristike koje odredjuju njihovu funkciju u grobne svrhe. To potvrđuje i sama njihova lokacija u okvirima nekropola kao i simbolika ukrasnih motiva na krovnim elementima.

Naše edikule predstavljaju u osnovi male pravougane gradjevine podignute na postamente. Kod grobnih edikula u Šempetru (R Slovenija), donji deo, podij je

oblikovan kao visoki – rimski stilobat.¹⁹ Rimski stilobat je prisutan i kod naših primera, međutim dimenziono smanjen, uprošćen i prenesen kao reljefna dekoracija na donjim površinama krilnih ploča-anta (t. 1: 2–5).

Opšto uzevši, u konstrukciji naših edikula opažamo težnju ka uprošćavanju arhitektonskih elemenata velikog hrama. Istu pojavu vidimo i na stelama iz našeg regiona.

Još uvek nisu arheološki iskopavani veći hramovi – mauzoleji u Srednjem Povardarju, kako bi znali njihov plan i druge detalje. Jedini bolje poznatiji hram je kod sela Marvinci, posvećen po svemu sudeći imperatoru Komodu.²⁰ Oblik kamenih elemenata krovno-tavanske konstrukcije kod naših primera govori da su imali pravouganu plan. Radi se o tipovima prostil ili in antis, sa pravouganom cellom i vestibulom. Moramo ovde primetiti da ovakva prostorna elevacija neobično potseća na starije helenističko makedonske grobnice, koje imaju redovno čeonu fasadu takodje u obliku hrama.²¹ Međutim ideja podizanja naših spomenika dolazi sa Istoka. To su takozvani maloazijsko-grčki tipovi koje pominje Frenz u svojoj studiji o spomeniku Drususa Maiora.²² Za nas su veoma interesantne i bliske analogije iz Male Azije. U Kilikiji na primer, postoje dva tipa grobnih spomenika: tip kula i tip običnog hrama, in antis ili prostil.²³

Jedna od karakterističnih pojava u ovoj materiji, predstavlja postavljanje pokojnikovog lika (reljefno poprsje, figura ili statua) u njegov grobni spomenik. Kao i postavljanje statua bogova u hramove. O ovoj pojavi obaveštava na kraju 2., početku 3. v. Tertulijan: »podižete bogovima hramove, na isti način mrtvima... statuama navodite iste oblike...«²⁴ Kod naših spomenika vidimo portrete pokojnika u plafonskim kasetama. Statue su registrovane kod hramova u Tremniku²⁵ i Barovu.²⁶

Reljefne pretstave: zmija, delfina, orla, cvetova-rozeta, smatramo uobičajene simbole u kultu mrtih, povezane sa verovanjem u produžetak života posle smrti.

¹ V. Lilčić, Antički hram kaj Tremnik, *God. zbor. Fil. fak. Skopje* 12 (38), 1985, 73–82.

² B. Saria, Teatar u Stobima, *Godiš. Mus. Juž. Srbije* 1, 1937, 66, sl. 21 i 22.

³ I. Mikulčić, Topografija na Eu(da)rist, *Maced. acta arch.* 1, 1975, 178, sl. 12 i 13.

⁴ N. Vulić, *Spomenik Srp. kralj. akad.* 71, 1931, 70.

⁵ *Id.*, *Spomenik Srp. kralj. akad.* 98, 1941–48, br. 156.

⁶ *Ib.*, br. 157.

⁷ N. Vulić (nap. 4) br. 235. Autor ga navodi kao »deo nadgrobne ploče«.

⁸ Hald, *Auf den Trümmern Stobis* (Stuttgart 1917) 57–58, Abb. 47.

⁹ V. Lilčić (nap. 1) 77, sl. 25.

¹⁰ Nema oznake ili broj ulazne knjige. Spomenici u odeljenju gde leži potiču iz Sr. Povardarja.

¹¹ N. Vulić (nap. 4) br. 142; B. Josifovska, *Quelques inscriptions inédites grecques et latines de Macédoine*, *Živa ant.* 3, 1953, 229–231, sl. 4, 239–241, sl. 8; N. Vulić (nap. 5) br. 107.

¹² N. Vulić (nap. 5) br. 113, 164, 231; *id.* (nap. 4) br. 150, 160.

¹³ V. Lilčić (nap. 1) 78–81.

¹⁴ I. Mikulčić, Pirava, »Turski grobišta«, u: *Tabula Imperii Romani*, K 34 (Ljubljana 1976) 101.

¹⁵ T. Tomovski, Valandovski Isar, *Zbor. Arh. muz. Maked.* 6–7, 1967–1974 (1975) 271–278.

¹⁶ Josif, Arheološki izlet iz Tikveško, *Minalo* 2/5–6, Sofija 1911, 57; N. Vulić, *Spomenik Srp. kralj. akad.* 75, 1933, br. 117.

¹⁷ V. Lilčić (nap. 1) 73–81.

¹⁸ *Id.*, Antički hram kaj Barovo, *God. zbor. Fil. fak. Skopje* 14 (40), 1987, 148.

¹⁹ J. Klemenc, V. Kolšek, P. Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, Kat. in monogr. 9 (Ljubljana 1972).

²⁰ V. Sokolovska, *Isar – Marvinci i Povardarje to antičko vreme* (Skopje 1986) 164.

²¹ M. Andronikos, *The Royal Tombs at Aigai (Vergina) and Philip of Macedon* (Athens 1980) 188–231, sl. 102.

²² H. G. Frenz, *Drusus Maior und sein Monument zu Mainz*, *Jb. Röm. Germ. Zentralmus.* 32, 1985, 411–412.

²³ J. Keil, A. Wilhelm, *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, *Monumenta Asiae Minoris antiqua* 3 (Manchester 1931).

²⁴ K. Baus, *Der Kranz in Antike und Christentum* (Bonn 1940) 126.

²⁵ V. Lilčić (nap. 1) 76, sl. 26 i 27.

²⁶ *Id.* (nap. 18) 142. Mali fragmenti nedovoljni za identifikaciju statua.

ROMAN SEPULCHRAL STRUCTURES IN THE CENTRAL VARDAR BASIN

Summary

In the course of field survey (1985–1987) for the project "Ancient Cities and Fortresses in the Central Vardar Region", the stone remains of smaller (*aediculae*) and larger (*mausolea*) sepulchral monuments were discovered on some twenty sites. In almost all cases they resembled roman temples in form.

Aediculae

The remains of a large cemetery with ruined remnants of mausoleums were noted at the site of Crkvište, on the southern periphery of the village of Tremnik.¹ Among other material, part of the roof element of an aedicula was found here. It was cruciform with four roof planes² and was supported on four columns. Seen from below it had a form of two crossed barrel vaults at whose intersection was placed a stylized rosette (Pl. 1: 1).^{*} Another stone roof of a smaller aedicula comes from the vicinity of the Kavadarci village of Glišić (Pl. 2: 1), with the interior deepened into an arched form. The remains of a large aedicula were found at a site called Valevica in the immediate vicinity of the classical city of Eudarist within the complex of the southwestern cemetery. It was built on a dominant position with a broad view of the Tikveš plain to the east and the road through the Raečka River valley on the west (Pl. 3).

The usual way of constructing the roof of an aedicula was to build a flat or partitioned ceiling, as in large temples. Dressed ceiling partitions with various decorative motifs can be seen in the roof elements of aediculae. Such aediculae ceiling partitions from Kavadarci and the vicinity (Pl. 2: 2, 3, 6), from the village of Bojančište (Pl. 2: 5) and from Tremnik (Pl. 2: 4), contain portraits of the deceased placed between images of flowers-rosettes, eagles and snakes.

In addition to aedicula roof elements, characteristic elements from the lower sections of these structures were documented. These were parts of podiums or the flanking wall thickenings-ante which supported the roof elements. These ante had vertical sculpturally designed Ionic or Corinthian half-columns with a base on their frontal, dressed side. The lower sections of these ante were carved into miniature Roman stylobates (in terms of shape and profile). Such ante come from the village of Tremnik (Pl. 1: 2)³, Timjanik (Pl. 1: 3), Donji Disan (Pl. 1: 5), and a section of one ante comes from an unknown site (Pl. 1: 4). In earlier research one pyramidal roof element was noted.⁴ The aediculae podiums were formed of several rectangular slabs. The epitaph was carved onto the facade, usually in a specially framed area. Such characteristic facade inscriptions from aediculae podiums were found at several sites near the villages of Glišić, Čaška, Barovo and Donji Disan.¹¹

Mausolea

Remains of temples-mausoleums were noted near the villages of Golozinci and Čaška.¹³ Greater attention was paid during research to those examples which contained characteristic stone architectural elements. The small mausoleums near the villages of Pirava (Pl. 4: 2), Vešje (Pl. 6: 1–3), and the small town of Valandovo (Pl. 5) have roof elements similar to those of the aediculae: i.e. partitioned ceilings most commonly decorated with floral motifs.

The roofs of such structures were usually built of two massive pediments, or occasionally a transitional segment was inserted between them (Valandovo). The remains of two large mausoleums were noted near the villages of Tremnik (Pl. 7)¹ and Barovo (Pl. 8–10).¹⁸ The stone elements from Barovo deserve attention. They were identified as parts of the frontal facade, tympanon, geison, architrave, stylobate and additionally there were ceiling partition sections with carved portraits of male and female individuals, perhaps a couple.

* Plates 1–10 can be found in the fold at the back of this volume.

The research into the architectural remains from the central Vardar Basin region has shown that in addition to the usual denotation of graves with stelae, in the first three centuries AD the population also built large and luxurious stone sepulchral structures: aediculae and mausolea.